

HET NIEUWE ADRES VAN GOD

Openbaring Daalt van Boven, Leven Vloeit van Onderen

Hüseyin Doğan

Voor mijn moeder, en voor alle moeders.

Voorwoord

Vier zinnen. Meer is het niet. Een woestijn, een vrouw, een boom om zich aan vast te klampen. De Koran talmt niet wanneer hij van Maria's barensweeën vertelt; hij vat alles samen in vier verzen: een geboorte, een schreeuw, een troost, een waterloop. Maar er zijn zaden die je in je handpalm neemt en "dit kleine dingetje" noemt, en waaruit vervolgens een heel bos tevoorschijn wandelt; deze vier verzen zijn zo'n zaad. Dit boek zal niets anders doen dan de gangen aflopen die deze vier verzen openbreken. En naarmate je ze afloopt, zullen deze vier ogenschijnlijk eenvoudige verzen de architectuur van het begin openleggen — niet alleen die van de Koran, maar die van elke godsdienst: de ene stille blauwdruk die zij allen delen.

Misschien heb ook jij dit tafereel al gelezen, misschien vele malen; hoe vaak je oog langs de regels gleed, wie zal het zeggen. Maar er is een detail, en zodra je het opmerkt blijft het tafereel niet langer waar het stond. Maria, die wenst te sterven — niet enkel afwezigheid, maar nog

verder, een vergeten niets te zijn — hoort een stem. En de stem komt niet vandaan waar het oor hem verwacht. Niet van boven; hij sijnelt op van onder haar voeten: *Uw Heer heeft onder u een waterloop doen vloeien.*

Sta hier een ogenblik stil; laat de vreemdheid van die zin tot je doordringen. Een oor dat is afgericht om stemmen op den hoge te zoeken, vangt hem niet gemakkelijk op; maar eenmaal gehoord, verlaat hij het oor niet meer. Duizenden jaren lang heeft de mens zijn hoofd opgeheven naar wat hoog is: God is in de hemelen, de geest daalt neer, de regen valt, de biddende hand verheft zich in de lucht. Omhoogkijken gold als een teken van verlossing; omlaag kijken als een teken van zonde. En toch heeft in dit tafereel de richting zich stilletjes omgekeerd. De stem komt van beneden; alsof water heuvelopwaarts stroomde, rijst hulp omhoog uit de diepte. Alsof God, voor één enkel ogenblik, het adres heeft veranderd dat iedereen uit het hoofd had geleerd.

Eén enkel vers breekt een gewoonte van duizenden jaren open. Zoals de mensheid sinds het begin had gedaan, zo had ook de Profeet zijn ogen op de hemel gericht. God keerde hem om: *breng uw gezicht naar beneden uit de hemelen, zei Hij, en wend het naar de aarde* (al-Baqara 2:144). Richting werd, door één bevel, de andere kant op gedraaid. Alle bladzijden die volgen lopen het spoor van die omkering na.

De titel van dit boek werd uit die kleine beroering geboren. Wat is veranderd, is niet God: het is de richting waaruit Zijn stem, Zijn water, Zijn hulp aankomen. Van beneden. Vanaf een nieuw adres.

Dit boek volgt het spoor van dat nieuwe adres, en met één enkele methode: lezen. Echter geen gewoon lezen — een intuïtief lezen. Drie boeken naast elkaar leggen, de Koran, het Evangelie, de Tora; toezien hoe hetzelfde tafereel weer wordt opgebouwd in drie talen door drie tijdperken heen; in zijn geheel zien wat de commentaartradities slechts in stukken hebben opgevangen. Niemand vindt hier iets uit; men voelt slechts een ruggengraat aan die er reeds stond, maar onzichtbaar was voor het oog.

Deze boeken zijn door miljarden mensen, door duizenden jaren heen, gelezen en zelfs uit het hoofd geleerd. Maar lezen is nooit onschuldig geweest. Iedereen leest door een lens; de madrasa zet er een op je oog, de universiteit een andere, maar niemand leest met naakte blik. Dit is de truc van de lens: zolang je hem draagt, is hij onzichtbaar; je houdt zijn tint voor de kleur van de wereld. Je kunt niet zeggen hoe hij in je is neergedaald, want je kijkt erdoorheen, niet ernaar. Daarbij komt: elk tijdperk komt met zijn eigen lens; geen twee lezingen zijn ooit helemaal gelijk. Wie deze boeken duizend jaar geleden las en wie ze vandaag leest, ziet verschillende dingen vóór dezelfde woorden. Zowel de woorden als de lens zijn in beweging.

Diezelfde lens is hier nu, boven juist deze regels, bij jou. Elke zin die ik schrijf zal er doorheen gaan, en zonder dat je het merkt, zijn kleur aannemen. Wat in jouw hand achterblijft zal niet mijn woord zijn; het zal datgene zijn waarin jouw oude gewoonten het hebben gekleed. Je zult denken dat je mij leest; en toch is wat je leest dikwijls in het geheel niet mijn woord, maar de tint die jouw eigen glas erover werpt.

Daarom vraag ik je, voor we beginnen, één ding: zet die lens af, leg hem voor je neer, kijk ernaar als een ding. Zie van buitenaf wat op jou is gezet, of wat jezelf op jezelf hebt gezet. Want enkel een lens die je in je hand kunt houden, kun je terzijde leggen. En op het ogenblik dat je hem terzijde legt, openbaart zich de ruggengraat die er vanaf het begin heeft gestaan.

Dit is die ruggengraat: elk groot begin draagt dezelfde handtekening. Een onaangeroerde plaats, een goddelijke adem, een water dat van onderen beweegt, en een helper. Op de bodem van het Paradijs, in het dal van Mekka, onder Maria: dezelfde vier handtekeningen, als door dezelfde hand getekend. En eenmaal heb je deze vier samen gezien, dan zie je ze nog eens, op een plaats die je nimmer had verwacht: bij je eigen geboorte.

Want dit boek komt uiteindelijk bij jou terecht. Ook jij bent uit een vrouw voortgekomen. Ook onder jou heeft een water gevloeid. Ook jij hebt een helper gehad. Maria's tafereel mag verafgelegen lijken, als het verhaal van

iemand anders; het is dat niet. Dezelfde structuur herhaalde zich, op kleine schaal, bij jouw begin zoals bij dat van iedereen. De woestijn die jij voor verafgelegen hield, is de spiegel van jouw eerste geboorte.

Hier is geen detectivenieuwsgierigheid, geen academisch labrynt. Slechts een tafereel, een richting, en de vragen die die richting opent. Naarmate de bladzijden vorderen, zal ook het tafereel groeien: een druppel zal een rivier worden, een rivier een zee. Aan het eind zullen we terugkeren naar waar we begonnen, naast een vrouw, een boom, een water. Maar ditmaal zal er nog iemand staan: jij.

Stap nu in het tafereel. Een vrouw in de woestijn, een boom. En aan je eigen voeten, een water dat erop wacht zijn stem aan jou bekend te maken.

Kijk omlaag.

Onder de Palm

Woestijn. Een vrouw. Een boom. Alle drie alleen; alle drie aan elkaar toevertrouwd. De woestijn: het hart zelf van de stilte. De vrouw: een lichaam dat op de drempel van de geboorte beeft. De boom: de laatste tak die nog te grijpen viel, de laatste schaduw die nog kon worden binnengetreden. Wat de drie bijeenbracht was geen toeval: het was afwezigheid. Elk had slechts de ander in de hand.

Haar naam is Maria. Toen haar barensweeën haar lichaam in tweeën sneden, liet zij zich vallen tegen de stam van een palm — een stam, verdord, gebarsten, ogenschijnlijk dood. Op zijn machteloosste ogenblik grijpt men zich vast aan welke steun ook het dichtstbij staat, want er valt niets anders meer te kiezen. Dit is wat ieder die het tafereel een eerste blik gunt, zal zien: een lichaam dat zijn gewicht niet meer kan dragen, leunend tegen een ander lichaam. Stille, alledaagse, bodemloze hulpeloosheid. Niets is nog buitengewoon; alles spreekt nog de meest vertrouwde taal van de pijn.

En toch valt Maria niet stil en buigt zich niet voor haar lot. Zij roept uit. En haar kreet snijdt de stilte van de woestijn doormidden als een mes:

Was ik vóór dit maar gestorven, en een vergeten niets geworden.

Dit is een van de zwaarste zinnen in de Koran; het gewicht ervan komt niet voort uit de woorden, maar uit de mond die ze uitspreekt. Want zij die spreekt, is geen gewone vrouw. Zij is de vrouw die de joodse traditie met eerbied gedenkt, die de christelijke wereld heeft geheiligd, die de Koran tot uitverkorene en gezuiverde heeft verklaard. Drie godsdiensten verheffen haar; en toch wenst deze vrouw, midden in haar barensweeën, dat zij nooit zou zijn geweest. En niet enkel afwezigheid. Afwezigheid laat tenminste nog een spoor na; het is de naam van iets dat ontbreekt. Maar zij wenst een vergeten niets te zijn: ooit te

hebben bestaan, en noch overblijfsel noch herinnering te hebben achtergelaten. De diepste uitwissing die een mens kan wensen. De bodem van de bodem.

Dan komt de stem. Van beneden.

Uw Heer heeft onder u een seriyy doen vloeien.

Die zin is slechts een begin; de stem gaat onafgebroken voort en verbindt troost aan bevel: *Treur niet... schud de stam van de palm naar u toe; verse, rijpe dadels zullen op u vallen; eet, drink, en laat uw oog licht vinden* (Maryam 19:24-26). Een troost, een vrucht, en het water van een ogenblik geleden. Alle hulp van het tafereel komt samen in deze drie. En alle drie komen van beneden: het water sijpelt uit de grond, de dadels vallen van de tak, de troost *treur niet* stijgt op uit de diepte. Vanaf hier is, telkens wanneer het woord "hulp" wordt uitgesproken, dít bedoeld: geen gunst die van boven neerdaalt, maar een hand die zich van beneden uitstrekt.

En hier, in het gladde oppervlak van het tafereel, verschijnt de eerste barst. Wie spreekt deze stem? De oude commentaartraditie verdeelt zich: sommigen zeggen een engel, anderen het pasgeboren kind. Maar de taak van de engel was al lang volbracht; hij had zijn boodschap overgebracht, en het doek was al lang gevallen. Wat onder de vrouw spreekt, is niet hetgeen van boven neerdaalde; het is hetgeen reeds beneden was. Wat zeker is, is de

richting van de stem: hulp daalt niet neer, zij rijst op uit de diepte.

Neem het gewicht van deze richting in je handpalmen; weeg het. Sinds de dag waarop de mensheid voor het eerst haar hoofd hief, heeft zij hulp op den hoge gezocht, haar oren gespist naar een goddelijke stem die van boven neerdaalt: God zetelt in de hemelen, de engel komt af, de regen stort uit de hemel. Omlaag kijken was de richting van de val; omhoogkijken, de richting van de opgang. En toch is hier, onder deze vrouw, die gewoonte van duizenden jaren stilletjes binnenstebuiten gekeerd. De stem van de hulp heeft het adres verlaten dat iedereen uit het hoofd had geleerd; zij spreekt niet van boven, maar van beneden.

Kom nu aan de rand van de werkelijke afgrond.

Deze stem is de stem van het kind dat geboren wordt — zoals vele commentaren het hebben gelezen. En voor ons verschijnt een tafereel dat niet enkel vreemd is, maar nagenoeg onmogelijk: een wezen dat nog geen voet in de wereld heeft gezet troost de vrouw die hem ter wereld brengt. Van wie op het punt staat geboren te worden, steun voor haar die hem baart. Van wie geholpen zou moeten worden, naar wie zou moeten helpen. Terwijl de moeder zwoegt om het kind in het leven te brengen, trekt het kind de moeder uit de duisternis waarin zij is weggezonden, met één enkele zin van troost. Wie nog niet begonnen is te leven, houdt een ander in leven. Bedenk dit: de pijl van de

hulp heeft, nog voor hij is afgeschoten, zich in de tegenovergestelde richting gedraaid.

Houd dit niet voor een kleine eigenaardigheid. Want er is één ding dat de hele wereld met zekerheid weet: bij een geboorte stroomt de hulp slechts in één richting. De moeder helpt het kind, de vroedvrouw helpt de moeder, de vrouwen van de stam helpen de nieuwgekomenen; hulp daalt altijd af, van boven naar beneden, van sterk naar zwak, van volwassene naar pasgeborene. Dit is de onbuigzame helling van de natuur. In dit tafereel is die helling gebroken. Alsof water niet langs een heuvel naar beneden, maar uit een diepte naar boven stroomde, komt hulp hier niet van de grote, maar van de kleine. Nog voor zijn eigen lichaam is verschenen, legt het kind iets in de hand van zijn moeder: een zin, een troost, een water. Dit zien is hetzelfde als water heuvelopwaarts zien stromen. De richting van de hulp is gedraaid. En elke bladzijde vanaf hier zal het spoor van die enkele draaiing volgen.

De naam van Jezus draagt precies dit. Het Evangelie noemt hem de Nazarener: hij die uit de stad Nazareth kwam. Een geografisch kenmerk, een gewone toebehoren; een naam die een persoon aan een kaart vastklinkt. Maar de Koran drijft hetzelfde woord naar een geheel andere plek. Hij zegt *Nasrani*, en naast dit woord loopt een tweelingstam stil door de Koran: *nāsir*, *anṣār*, *yansurūn*. Zij ontmoeten elkaar alle op één punt: hij die helpt. Een

naam die de vorm van een geografie draagt, is in waarheid een schede die een handeling verbergt.

Zie hoe diezelfde stam overal weer opduikt. Hoe noemt de Koran die gelovigen in Medina die hun deuren voor de Profeet openden, die de uitgewekene in hun huis opnamen? *Anṣār* — de helpers. Toen Jezus zijn leerlingen toeriep, wat zei hij? *Man anṣārī ila'llāh: Wie zullen mijn helpers zijn op de weg van God?* De leerlingen antwoordden: *Naʿnu anṣāru'llāh, Wij zijn Gods helpers.* Allen uit dezelfde stam geboren, allen draaiend om dezelfde betekenis: hij die draagt, die zijn rug leent, die schouder wordt. Het Evangelie bindt Jezus aan een geografie; de Koran bindt hem aan een werk, aan een handeling. Steden brokkelen af, plaatsnamen vervagen, kaarten worden hertekend; maar de hulp die eens werd gegeven blijft.

En dat werk van helpen begint juist in het tafereel van de geboorte.

Sta stil en bedenk: de moeder is aan het baren. Het oordeel dat elk menselijk verstand zal vellen is duidelijk — wie hier hulp nodig heeft is de moeder. Zij heeft geen vroedvrouw, geen familie; midden in de woestijn, geheel alleen. Zo spreekt het verstand, en het heeft ongelijk. Want de Koran heeft het tafereel in zijn handpalm omgedraaid: degene die hier helpt is niet de moeder, maar het kind. Hij die nog niet is geboren strekt een helpende hand uit naar

haar die op het punt staat te baren. De stam van zijn naam verbergt dit reeds: helper. Alsof zijn naam zijn werk de wereld in had gedragen vóór zijn lichaam dat deed; het werk was reeds aan de gang bij de eerste adem.

Jezus de Messias zal heel zijn leven lang helpen: de zieken, de blinden, de uitgestotenen, hem die niemand heeft. Maar hij begon dit werk van helpen niet nadat hij geboren was. Hij begon ermee voordat hij geboren werd. Hij begon met het troosten van zijn moeder; hij begon als een sijpelen van water; hij begon door de dadels op haar te doen vallen. De eerste ontvangster van zijn helpende werk is zijn eigen moeder; zijn eerste genezing, één enkele zin van troost.

Daarom is zijn naam *Nasrani*. Niet omdat hij tot een stad behoort. Omdat hij een daad van helpen verricht. Omdat hij, vanaf het allereerste begin, degene is die helpt.

De palmboom is de stille getuige van dit alles. De droge stam waaraan Maria zich vastklampte, was afgesneden, onvruchtbaar, een tronk waarvan een ieder die een blik wierp zou zeggen: "deze is afgelopen." En toch stortte de tak die Maria schudde verse dadels neer. Wat je voor dood had gehouden, droeg vrucht. En niet uit een geschenk dat van boven neerdaalde; uit de grond, van beneden, uit een bron waarmee niemand had gerekend.

Zie nu in het tafereel drie bewegingen tegelijk, drie bewegingen die op één plek rond één vrouw draaien:

Water dat van beneden vloeit. Dadels die van boven vallen. Een stem die van binnen komt.

Alle drie fluisteren één zin: hulp komt niet vanaf de plaats waarop je je ogen vestigt, de plaats die je is geleerd in de gaten te houden, maar vanaf de plaats waarop je nooit hebt gedacht te kijken. Niet van boven, maar van beneden. Niet van de volwassene, maar van de zuigeling. Niet van datgene wat je voor levend hield, maar van datgene wat je als dood had aangemerkt. Het zichtbare gelaat van het tafereel is dorheid, onvruchtbaarheid, verlatenheid; zijn verborgen gelaat is water, vrucht, troost. Beide tegelijk, op dezelfde bodem.

De woestijn is leeg. De vrouw is alleen. De boom is verdord. Maar onder het tafereel, aan de rand ervan, daarbinnen — is de helper aanwezig. Hij is er nog vóór hij geboren wordt.

Vier Handtekeningen

Het tafereel is gezet: woestijn, vrouw, boom. Buig je nu onder het tafereel en lees de handtekeningen die daar wachten.

Want Maryam 19:23-26 is niet enkel een verhaal. Het is tevens een document: klein, maar dicht; een document dat in vier verzen samenbundelt hoe de Koran de gehele geschiedenis van het profeetschap ziet. En zoals bij elk

document, draagt ook dit handtekeningen aan zijn voet. Precies vier. Elk lijkt uit een andere pen te zijn voortgekomen; en toch is de hand die alle vier de pennen vasthoudt één. De taak is de pennen te tellen tot je de hand ziet.

De eerste handtekening: een onaangeroerde plaats.

Maria is een lichaam dat geen hand ooit heeft aangeraakt; de Koran zegt dit en laat geen ruimte voor weerwoord: *Geen mens heeft mij ooit aangeraakt* (Maryam 19:20). Maar let goed op: het woord *maagdelijk* beschrijft hier niet de toestand van een lichaam, maar de positie van een structuur. Maria is een onaangeroerd vat waaruit iets geboren zal worden; en wat geboren zal worden, zal niet het product zijn van menselijke arbeid, menselijke beslissing, menselijke inmenging, menselijke handen. Direct, onbemiddeld, rechtstreeks goddelijk. De reinheid, de zuiverheid van het lichaam is hier niet het teken van een huid, maar van een bron.

En deze structuur verschijnt, in tegenstelling tot wat men zou kunnen vermoeden, niet enkel in Maria. De Koran heeft dezelfde handtekening in twee andere taferelen geplaatst; de taferelen zijn veranderd, de handtekening is dezelfde gebleven.

De bodem van het Paradijs was, evenals Maria, onaangeroerd: niemand had hem geploegd, niemand had hem bezaaid, niemand had er een voet op gezet. En uit die

maagdelijke bodem werd Adam voortgebracht — de eerste mens, vanuit een plaats die geen hand had aangeroerd.

Er is nog een dergelijke structuur: ook het dal van Mekka was onaangeroerd; in de woorden van de Koran *een dal waarin geen gewas groeit* (Ibrāhīm 14:37), leeg, verdord, dood. Hagar werd daar achtergelaten met haar kind, in het hart zelf van het niets, van de afwezigheid. En uit dat maagdelijke dal brak Zamzam tevoorschijn; uit dat water werd een volk, uit dat volk een stad, uit die stad een Kaāba geboren.

Leg de drie nu naast elkaar en sta stil: de bodem van het Paradijs, het dal van Mekka, het lichaam van Maria. Alle drie onaangeroerd en maagdelijk; uit elk van de drie, een nieuw begin. Aarde, steen, huid; verschillend in materie, hetzelfde in toestand. Alsof het goddelijke, vóór elk groot werk, immer op zoek was naar dezelfde blanke bladzijde: een grond waarop niemand had geschreven, die niemand had bezoedeld. Dit is de eerste handtekening: elk nieuw goddelijk begin vraagt om een onaangeroerde, maagdelijke plaats.

De tweede handtekening: een goddelijke adem.

In het Paradijs werd Adam gekneed uit onaangeroerde aarde; vervolgens blies God in hem van Zijn eigen geest (al-ʿĀjz 15:29). Want materie op zichzelf is traag, zielloos;

wat de aarde tot mens maakt, is die adem. Klei verheft zich pas wanneer er een adem in haar treedt.

Bij Maria herhaalt zich dezelfde daad van blazen, duizenden jaren later, letter voor letter: *Wij bliezen in haar van Onze geest* (al-Anbiyā' 21:91). De adem die de eerste mens deed opstaan, wordt opnieuw geblazen — uit dezelfde stam, in dezelfde taal — ditmaal in het lichaam van een vrouw. De materie is veranderd; in plaats van aarde is er nu vlees. Maar de beweging is tot in de haarvaten dezelfde: een goddelijke adem raakt dode materie aan, en de materie komt tot leven.

In Mekka zie je een ander gelaat van datzelfde blazen; daar is het niet een lichaam, maar een maagdelijke geografie die de adem ontvangt: in zijn geheel pure plek. Een droog dal wordt groen, een water komt voort uit het niets, een volk wordt geboren uit het niets. De adem is dezelfde adem; enkel de plaats waarin hij blaast is groter geworden. Dit is de tweede handtekening: leven, bezieling, begint niet met menselijke arbeid, maar met een geest die door een goddelijke adem wordt ingeblazen.

De derde handtekening: water dat van beneden vloeit.

Roep nu het eerste water van de schepping in herinnering, want dat water had zijn richting vanaf het allereerste begin gekozen. De Tora vertelt het: nog vóór de tuin werd aangelegd, *steeg een damp op uit de aarde en bevochtigde de gehele oppervlakte van de grond* (Genesis 2:6). Het

water daalde niet af uit de hemel; het rees op uit de aarde. Het eerste water van het leven was geen regen die van boven viel, maar een damp die van beneden opklom; van onderen naar boven, uit de verborgen aderen van de aarde. Pas hierna werd de tuin van Eden geplant (2:8); en zelfs zijn rivier kwam uit de tuin zelf voort en splitste zich in vier armen (2:10). Zowel het water van het Paradijs als het water van de aarde eromheen kwam uit dezelfde richting: van beneden.

Toen begon de woestijn, en ook daar toonde zich diezelfde richting. Toen Hagar op het punt stond van dorst te sterven, brak Zamzam tevoorschijn: uit de aarde, aan haar voeten, vanuit een punt waarmee zij geen rekening had gehouden. Zie waarheen Hagar keek — omhoog voor hulp, naar de hemel; omlaag voor de dood, naar de aarde. En het water kwam vanuit juist die neerwaartse blik; de richting die zij voor de dood hield, werd de richting die haar in leven hield. En tot slot, onder Maria, vloeide de *seriyy*: dezelfde richting, dezelfde bron, dezelfde verrassing die wij reeds hebben gezien.

Drie taferelen, drie maagdelijke plaatsen, drie ademingen, drie wateren. De adem daalt af van boven, het water komt voort uit de grond; de baan van de een loopt vanuit de hemel, die van de ander vanuit de wortel. En de twee ontmoeten elkaar, telkens weer, op dezelfde maagdelijke plaats. Dit is de derde handtekening: het goddelijke daalt af van boven, maar op de plek waar het neerdaalt neemt